

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ตามที่คณะของผู้วิจัยนั้น จริยธรรมของคนทั่วไปลดน้อยถอยลงไปเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น จริยธรรมของนักปกครอง นักการเมืองหรือประชาชนทั่วไป ดังนั้น ด้วยประเด็นเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงมีเจตน์ประสงค์ที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวของจริยธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาหรือพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์ในการใช้สำหรับปุณชน นักปกครอง นักการเมืองและประชาชนทั่วไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทั่วไปของพุทธจริยศาสตร์ เพื่อศึกษาพุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทและเพื่อวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท อันเป็นเนื้อหาหลักที่ผู้วิจัยต้องศึกษาเพื่อหาคำตอบ

ตามที่ศึกษา ความหมายของจริยศาสตร์ตีความได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้ ประการแรก ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง สภาวะทางศีลธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความเมตตากรุณา หรือถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนก็หมายถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของความดี ความชั่ว อะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร ซึ่งอันนี้จะเน้นเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์เป็นสำคัญ ประการที่สอง ความหมายตามการใช้ ให้หมายถึงลักษณะการใช้ในชีวิตประจำวัน โดยสรุปเป็นใจความสำคัญได้ดังนี้ คือ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตหรือวิถีทางของการใช้ชีวิต เป็นประมวลกฎเกณฑ์ความประพฤติเฉพาะกลุ่มวิชาชีพหรือบุคคลในสถาบันต่าง ๆ และเป็นชื่อของสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา ความสำคัญของจริยศาสตร์ตามที่คณะของนักวิชาการ เน้นเพื่อศึกษาอะไรคือความดีสูงสุด อะไรผิด อะไรถูก อะไรชั่ว อะไรดี และมาตรการหรือเกณฑ์การตัดสินพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์คืออะไร ดังนั้น ความสำคัญของจริยศาสตร์ คือการมองแบบตรงไปตรงมา โดยจริยศาสตร์ไม่ได้ตัดสินว่าใครผิด ใครถูก เพียงแต่ชี้แนวทางว่า อย่างนี้ใช่ อย่างนี้ไม่ใช่ ขอบเขตของจริยศาสตร์ จริย-ศาสตร์พยายามศึกษาใน ๓ ประการคือ คุณค่าการกระทำของมนุษย์ ว่าดี ไม่ดี ควร ไม่ควร เกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำของมนุษย์และอุดมคติสูงสุด ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธจริยศาสตร์นั้น พุทธจริยศาสตร์มีความหมายว่า ศาสตร์ว่าด้วยหลักการแห่งความประพฤติและวิถีปฏิบัติของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท ความสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ รวมความถึง ความสำคัญในหลักของทฤษฎีและหลักปฏิบัติ โดยพุทธจริยศาสตร์เริ่มต้นจากการให้ทาน มีศีล และเกิดสมาธิ ทางด้านลักษณะ พุทธจริย-ศาสตร์มีลักษณะเฉพาะโดยเน้นในเรื่องของเว้นจากการกระทำชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อมและการทำจิตของตนให้ผ่องใส แต่ลักษณะการพิจารณาว่า พุทธ-จริยศาสตร์โดยเนื้อแท้เป็นอย่างไร โดยสรุปว่า ต้องมีการพิจารณาใน ๒ กรณี คือ พุทธจริย-ศาสตร์ในแบบดั้งเดิม ซึ่งหมายถึงหลักสำคัญ เช่นหลักไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น และมีหลักพิจารณาแบบร่วมสมัย คือ พิจารณาในหลักของปุณชนทั่วไป ที่มีความประพฤติในโลกปัจจุบัน ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า พุทธจริยศาสตร์แบบดั้งเดิมนั้น บางครั้งยังใช้ไม่ได้กับพฤติกรรมของคนทั่วไปในปัจจุบัน เหตุนี้ การจะปรับเปลี่ยนจึงจำเป็นต้องใช้หลักพิจารณาแบบร่วมสมัย โดยยึดหลักศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรมและอุดมคติสูงสุดเป็นตัวกำหนดสาระสำคัญของพุทธจริย-ศาสตร์ เน้นในเรื่องการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลหรือการทำความดีให้ถึงพร้อมและการทำจิตให้ผ่องแผ้ว เกณฑ์การตัดสินคุณค่าของพุทธจริยศาสตร์ วิธีการพิจารณาของพุทธศาสนานั้นก็ใกล้เคียงกับศาสนาอื่น ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ทุกศาสนา

สอนให้คนทำความดีทั้งสิ้น ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงไม่ละเลยในเรื่องของการทำความดี เหตุนี้ เกณฑ์การตัดสิน จึงอยู่บนพื้นฐานของทัศนะพระพุทธรศาสนา นั่นคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นเกณฑ์ตัดสินว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร โดยใช้เกณฑ์ในการพิจารณาอยู่ ๒ ประการ ๑) เกณฑ์หลัก ใช้วิธีพิจารณาความเป็นกุศลและอกุศล โดยพิจารณาจากมูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล อโลภะ โทสะ โมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดภัย โปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต อย่างไร ๒) เกณฑ์ร่วม ใช้มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้นตนเองดีดีตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนเองหรือไม่ พิจารณาความยอมรับของวิญญูชนหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับกันหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญหรือติเตียน พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นว่า เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นประโยชน์สุขหรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ระดับของพุทธจริยศาสตร์ มีด้วยกัน ๓ ระดับคือ ๑) พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น เป็นจริยศาสตร์เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม มีหลักธรรมสำคัญ ๆ คือ ศีล ๕ ธรรม ๕ และทศ ๖ เป็นต้น ๒) พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง เป็นจริยศาสตร์เพื่อการขัดเกลาตนเองให้มีคุณธรรมสูงขึ้น มีหลักธรรมสำคัญ ๆ คือ ศีล ๘ หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ และ ๓) พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง เป็นจริยศาสตร์เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นอริยชน หลักธรรมสำคัญ คือ มรรคมงคล ๘ เป้าหมายสูงสุดในชีวิตของพุทธจริยศาสตร์ สามารถกล่าวรวบยอดให้ ๓ ประเภท คือ ๑) ความต้องการทางกาย ๒) ความต้องการของชีวิตทางสังคมและ ๓) ความต้องการทางจิตใจ ซึ่งแยกประเด็นกล่าวได้ ดังนี้ ก) เป้าหมายระดับโลกียะ ประกอบด้วยความสุขขั้นต้นหรือประโยชน์ปัจจุบัน ความสุขชั้นกลางหรือประโยชน์เบื้องต้น ข) เป้าหมายระดับโลกุตระ เป็นเป้าหมายอันอยู่ในสภาวะที่พ้นจากโลก ซึ่งก็คือนิพพาน

ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องเกี่ยวกับจริยศาสตร์โดยทั่วไป ไม่ว่าจะทั้งความหมาย ความสำคัญ ขอบเขตและลักษณะ เกณฑ์การวินิจฉัยดี - ชั่ว และแนวคิดเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดในชีวิต ตลอดจนกระทั่ง แนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงเรื่องราวของความหมาย ความสำคัญ ขอบเขต ลักษณะ เกณฑ์วินิจฉัย ดี- ชั่ว และแนวคิดเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุด เพื่อเป็นการเทียบเคียงกับทัศนะของสากลกับทัศนะของพระพุทธรศาสนา เพื่อเป็นการปูพื้นฐานเบื้องต้นในการทำความเข้าใจให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเรื่องที่จะทำการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้แยกพิจารณาเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจดังนี้

๑. หลักจริยศาสตร์ทั่วไป เป็นหลักจริยศาสตร์ที่กล่าวกันว่า เป็นสากล มีความเป็นเอกภาพและดูเหมือนว่า จะมีความสมดุลทางความคิดที่ค่อนข้างมาก แต่กระนั้นก็ตาม ผู้วิจัยยังเห็นว่าผู้ที่ป็นนักวิชาการทางจริยศาสตร์ส่วนใหญ่ ล้วนแล้วแต่เป็นนักปราชญ์ทางซีกโลกตะวันตก และมีทัศนคติที่เกิดจากพื้นฐานทางศาสนาที่แตกต่างกันจากทางซีกโลกตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรศาสนา ดังนั้น ทัศนคติของนักปราชญ์ทางตะวันตก จึงดูเหมือนว่า พยายามจะแสดงค่านิยมของจริยศาสตร์ให้นักปราชญ์ทางซีกโลกตะวันออกเชื่อถือและไว้วางใจในศักยภาพของความคิดทางตะวันตก ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว ทางสองซีกโลกมีพื้นฐานทางศาสนาที่แตกต่างกัน

๒. หลักจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา หรือที่เรียกกันว่า พุทธจริยศาสตร์ เป็นหลัก จริยศาสตร์ที่เริ่มต้นจากการใช้ชีวิตประจำวัน พระพุทธเจ้าเริ่มกำหนดจากการกระทำของบุคคลเป็นมาตรฐานเบื้องต้น เช่นเดียวกับการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย คือ หมายความว่า เหตุเกิดขึ้นก่อน พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัย ทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อควรประพฤติปฏิบัติ ในเรื่องของพุทธจริยศาสตร์ ก็เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดง เพราะเหตุที่บุคคลทั้งหลายกระทำตนไม่เหมาะสมในสิ่งที่ตนควรกระทำ ไม่รู้หน้าที่ของตน ไม่รู้ว่าตนเองอยู่ในฐานะอะไร และไม่รู้ ว่า สิ่ง ที่ควรกระทำสำหรับบุคคลที่อยู่ในฐานะอย่างนั้น ควรประพฤติปฏิบัติและกระทำตนอย่างไร ผู้วิจัยเห็นว่า นี่คงเป็นเบื้องต้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและเสนอข้อปฏิบัติที่ควรแก่พุทธศาสนิกชนของพระองค์ให้ดำเนินตามพระราชดำรัส

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า กรอบของจริยศาสตร์ ในลักษณะของความเป็นสากล (ที่เราเข้าใจกัน) กับกรอบของจริยศาสตร์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา มีความแตกต่างกันด้านพื้นฐานหรือบริบท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พื้นฐานทางด้านความคิด แนวคิดทางศาสนา หลักคำสอน ในส่วนนี้มีผลมากพอสมควรกับการแสดงทัศนคติด้านจริยศาสตร์ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น โดยภาพรวม พื้นฐานที่เป็นความคิดเดียวกันก็คือ อยู่ที่ความประพฤติของบุคคลทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นจริยศาสตร์ทั่วไปหรือพุทธ-จริยศาสตร์ ก็ต้องการให้บุคคลทั่วไป มีความประพฤติอยู่ในกรอบของความดีงามทั้งสิ้น

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ถ้าจะกล่าวถึงความหมายแล้ว ธรรมบท หมายถึง หลักธรรม ธรรมชาติ ความดี ความถูกต้องหรือทางแห่งความดี ดังนั้น ถ้าจะหมายรวมความแล้ว ก็หมายถึง หนทางแห่งความประพฤติ นั่นเอง ลักษณะโครงสร้างโดยทั่วไปของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นลักษณะฉันท มีกำหนด ครุ ลหุ ส่วนโครงสร้างมีทั้งอาร์มภาคภา วัตถุภา คาภา เวยากรณ์ และสโมธาน ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจะมีทั้งหมด ๔๒๓ คาภา ๒๖ วรรค ละจำนวนนิทาน ๓๐๒ เรื่อง รายละเอียดสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยได้สาระสำคัญไว้ ๓ ประเด็น ดังนี้ (๑) การตั้งชื่อวรรค ซึ่งกำหนดได้ ๓ ลักษณะ คือ (๑) ตั้งชื่อตามสาระทางธรรมที่กล่าวในวรรค เช่น หมวดที่กล่าวเรื่องจิต ก็เรียกว่า จิตตวรรค เป็นต้น (๒) ตั้งตามลักษณะวิธีการเปรียบเทียบ เช่น หมวดคาภาที่กล่าวเปรียบเทียบแนวทางการประพฤติปฏิบัติธรรมกับดอกไม้ ก็เรียกว่า ปุปผวรรค เป็นต้น (๓) ตั้งชื่อตามลักษณะวิธีการจัดรวมบทคาภา หมวดที่มีการรวมบทคาภาที่กล่าวถึงสิ่งตรงกันข้ามกันเป็นคู่ ๆ ก็เรียกว่า ยมกวรรค เป็นต้น (๒) อรรถรสแห่งคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท อรรถรสในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีปรากฏอย่างน้อย ๓ ประการ ดังนี้ (๑) สาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้ง สะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้ จดจำง่าย และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ (๒) ได้นำข้อธรรมมาจัดรวมเป็นหมวดหมู่เหมาะสม ทำให้เลือกอ่านได้ตามความสนใจ (๓) มีการใช้อุปมาอุปมัยอย่างคมคาย ชัดเจน ซึ่งเป็นวิธีการนำเสนอธรรมะที่เด่นที่สุด (๓) รายละเอียดสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในแต่ละวรรค ผู้วิจัยได้เสนอรายละเอียดตัวอย่างของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในแต่ละวรรคเพื่อประกอบให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์ที่ชัดเจน ทั้งสิ้น ๒๖ วรรค

การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นการวิเคราะห์ในแง่ของความหมาย และในแง่ของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท สามารถสรุปได้ว่า ความหมายของพุทธจริยศาสตร์มีความหมายเป็นไปในลักษณะของพุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย คือนั้น

ในเรื่องของการใช้ชีวิตประจำวัน โดยมีหลักธรรมเป็นหลักสำคัญ ๆ ในการประพฤติปฏิบัติ ความหมายของพุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อไว้ ๒ หัวข้อ เพื่อการวิเคราะห์ ดังนี้ ๑) พุทธจริยศาสตร์ในแง่ของระบบวิชาความรู้ที่ว่าด้วยความประพฤติปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแนวทางทั่วไปตามทัศนะพระพุทธศาสนา และ ๒) พุทธจริย-ศาสตร์ในแง่ของศาสตร์ว่าด้วยหลักแห่งความประพฤติและปฏิบัติ ซึ่งเป็นแนวทางในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พุทธจริยศาสตร์ในแง่นี้ จึงปรากฏออกมาในรูปนิทานอิงหลักธรรมของพระพุทธเจ้า โดยมุ่งเน้นประโยชน์ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นหลัก ลักษณะของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยได้แยกวิเคราะห์ใน ๒ ประเด็นคือ ๑) พุทธจริยศาสตร์แบบดั้งเดิม ซึ่งหมายถึง คำสอนที่มาจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ และปฏิจกสมุปปาท เป็นต้น พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในแง่นี้ ได้ผ่านตัวละครในแต่ละเรื่อง โดยผู้แต่งได้ยึดหลักธรรมอย่างมั่นคง มุ่งนำเสนอให้บุคคลได้ศึกษาเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตทั้ง ๒ ระดับ ๒) พุทธจริยศาสตร์ร่วมสมัย เป็นการอธิบายความหมายของพุทธจริยศาสตร์ในประเด็นความขัดแย้งต่าง ๆ หรือเกณฑ์พิจารณาและตัดสินใจในกรณีที่ต้องมีทางเลือก ๒ ทางเพื่อเป็นการยุติข้อขัดแย้งหรือปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในแง่นี้ จึงเกิดจากผู้แต่งมีเจตนาประสงค์เพื่อแยกประเด็นการนำเสนอให้แจ่มชัดขึ้น โดยการผ่านตัวละครที่ปรากฏในแต่ละเรื่อง การวินิจฉัยความดี – ความชั่ว พุทธจริย-ศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถา-ธรรมบท ผู้วิจัยได้ยึดแนวทางของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) เป็นบรรทัดฐานในการวิเคราะห์ คือ ๑) เกณฑ์หลัก วิเคราะห์จากเนื้อเรื่องที่กำลังดำเนินอยู่ ซึ่งก็ปรากฏว่า ผู้แต่งใช้หลักของระบบวิชาความรู้ที่ว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์เป็นตัวตั้ง ๒) เกณฑ์ร่วม ใช้หลักวิเคราะห์จากพฤติกรรมของตัวละครแต่ละตัว บริบทแต่ละเป็นตัวกำหนดในการวิเคราะห์ วิเคราะห์ความดี – ความชั่วที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดกฎเกณฑ์ทางพระพุทธศาสนา โดยใช้การวิเคราะห์จากหลักกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่ปรากฏในมหาวิจจโคตตสูตร หรือหลักธรรมเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นหลักความประพฤติในเบื้องต้นที่ทำให้คนเป็นคนดี คือ ความประพฤติดีทางกาย วาจา และใจ ซึ่งแยกวิเคราะห์ในแต่ละเรื่อง ดังนี้ ความประพฤติดีทางกาย (กายสุจริต ๓) ประกอบด้วย เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤตินิดในกาม ความประพฤติดีทางวาจา (วจีสุจริต ๔) ประกอบด้วย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ความประพฤติดีทางใจ (มโนสุจริต ๓) ประกอบด้วย การไม่มีอภิมหา การไม่พยาบาท และสัมมาทิฐิ ส่วนด้านความประพฤติชั่วนั้นมี ความประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ ได้แยกวิเคราะห์ดังนี้ ความประพฤติชั่วทางกาย (กายทุจริต ๓) ประกอบด้วย ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร ความประพฤติชั่วทางวาจา (วจีทุจริต ๔) ประกอบด้วย มุสาวาท ปิสฺสาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ ความประพฤติทางใจ (มโนทุจริต ๓) ประกอบด้วย อภิมหา พยาบาท และ มิจฉาทิฎฐิ เหล่านี้เป็นเกณฑ์หลักในการวิเคราะห์ ส่วนเกณฑ์ร่วม ใช้พฤติกรรมของตัวละครและบริบทเป็นแนวทางเสริมในการวิเคราะห์ เป้าหมายสูงสุดในชีวิตที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งผู้วิจัยได้แยกประเด็นศึกษาวิเคราะห์ไว้ ๒ ประเด็น คือ ๑) เป้าหมายในระดับโลกียะ ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีการนำเสนอเป้าหมายในระดับโลกียะไว้หลายเรื่อง โดยผู้วิจัยได้แยกวิเคราะห์ไว้ดังนี้ (๑) ความสุขขั้นต้น (ทิฎฐธัมมิกัตถะ-ประโยชน์ปัจจุบัน) เป็นจุดหมายเบื้องต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้าที่มองเห็นได้ใน

ชีวิตประจำวัน อันได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ผู้วิจัยได้ใช้หลักธรรมในการแสวงหาสิ่ง ที่ชอบธรรม คือ อุฏฐานสัมปทา หาเลี้ยงชีพด้วยความหมั่น อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตตา การคบคนดีเป็นมิตร และ สมชีวิตา มีความเป็นอยู่พอเหมาะสม (๒) ความสุขชั้นกลาง (สัมปรายิกัตถะ-ประโยชน์เบื้องหน้า) ประกอบด้วยหลักธรรมที่นำมาวิเคราะห์คือ สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล จาคสัมปทา ความพร้อมด้วยการเสียสละ และ ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา ๒) เป้าหมายระดับ โลกุตระ ที่ปรากฏในมรรคมงคล ๘ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เพียงบางหัวข้อเพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนกับระดับโลกียะ โดยวิเคราะห์เรื่อง สัมมาทิฐิ เรื่องอริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ และปฏิจกสัมปทา สัมมาสังกัปปะ เรื่อง เนกขัมมสังกัปป อปยาบาทสังกัปป และอวิหิงสากัปป สัมมาวายามะ เรื่อง ปธาน ๔ สัมมาสติ เรื่อง สติปัญฐาน ๔ และ สัมมาสมาธิ เรื่อง ฌาน ๔

ในระดับโลกียะที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นเรื่องราวที่ปรากฏใน ชีวิตประจำวันของคนในยุคสมัยหนึ่ง และใช้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นตัวกำหนดใน การดำเนินชีวิต โดยมีพื้นฐานของตัวละครที่ในนิทานเป็นผู้ดำเนินเรื่อง ส่วนในระดับโลกุตระ ก็เป็น เช่นเดียวกับเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุป ทั้งเป้าหมายสูงสุดในชีวิตตามหลัก พุทธจริยศาสตร์ทั่วไปกับเป้าหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา-ธรรมบท ไม่ได้มีข้อแตกต่างกัน

สรุปแล้ว พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นพุทธจริยศาสตร์ที่ใช้ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานให้เกิดพุทธจริยศาสตร์ในคัมภีร์อรรถกถา- ธรรมบท ขึ้น ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จึงไม่ได้มีข้อแตกต่างจากพุทธจริย ศาสตร์ที่ปรากฏโดยทั่วไปแต่อย่างใด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. **เสนอแนะการนำไปใช้** โดยการนำพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรม- บทไปใช้ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ ดังนี้

๑.๑ หน่วยงานคณะสงฆ์ หน่วยงานคณะสงฆ์มีความจำเป็นอย่างสูงที่ต้องมีพุทธ-จริย ศาสตร์เพื่อการประพฤติปฏิบัติ อย่างน้อยก็เป็นเสริมจากพระวินัยที่กำหนดข้อห้ามไว้อย่างชัดเจน และเป็น การเสริมหลักธรรมสำหรับการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับพุทธศาสนิกชน ตลอดกระทั่งการแสดงธรรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชนโดยยกประเด็นตัวอย่างจากนิทานในคัมภีร์อรรถ กถา-ธรรมบทเป็นข้อพิจารณาเสริมเพื่อให้เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจนขึ้น

๑.๒ สถาบันการศึกษา ในสถาบันการศึกษา จริยศาสตร์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากที่ จะต้องฟื้นฟูและให้ความสำคัญ เพราะในสถานศึกษา มีบางประการที่ยังต้องรับการเยียวยา ไม่ว่าจะเป็น ผู้บริหาร ครู และนักเรียน มีการวิจัยในหลาย ๆ เรื่องเกี่ยวกับจริยธรรมของผู้บริหาร ครู และ นักเรียนที่ยังขาดซึ่งจริยธรรม ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จึงเป็น ประโยชน์สำหรับ ผู้บริหาร ครูและนักเรียนที่จะได้เสริมองค์ความรู้และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ ตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติต่อไป

๑.๓ นักการเมือง นักบริหารและนักปกครอง บุคคลเหล่านี้ถือเป็นหลักสำคัญในการ ขับเคลื่อนให้ประเทศชาติ ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้องและดีงาม ดังนั้น ทั้งนักการเมือง นักบริหาร

และนักปกครองจึงต้องมีจริยธรรม โดยนำตัวอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นหลักในการปกครอง ดำเนินชีวิตและบริหารองค์กร ประเทศชาติ ต่อไป

๒. เสนอแนะการทำวิจัยในประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติม ดังนี้

๒.๑ “มงคล ๓๘ ประการที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” ศึกษาด้านพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เน้นเรื่องคุณธรรม จริยธรรมในลักษณะของมงคล ๓๘ ประการ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

๒.๒ “จริยธรรมของนักปกครองที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” ศึกษาด้านพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ด้านจริยธรรมของนักปกครองที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

๒.๓ “ทศ ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” ศึกษาเรื่องทศ ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา-ธรรมบท โดยศึกษาด้านคุณธรรม จริยธรรม